

Tone
Peršak

Roman kot dokument in pričevanje

V zadnjih letih je v Sloveniji izšla ali bila uprizorjena cela vrsta književnih del, ki so izrazito avtobiografske narave, vendar niso pisana v obliki spominov ali morda dnevnikov, temveč v obliki romana (V. Zupan, L. Kovačič, M. Rožanc) ali drame (D. Jovanović, T. Partljič). Zdi se, kot da avtorji več ne zaupajo oblikam avtobiografskega pisanja, ki že vnaprej opozarjajo, da gre za pričevanje o realnem življenju, času in okolju, ali kot da mislijo, da v teh oblikah ne bi mogli (smeli) povedati marsičesa, kar v vsaj na videz fikcionalnih zvrsteh književnosti lahko povejo. Tudi najnovejša knjiga Marjana Rožanca, *Roman o knjigah* (Slovenska matica Ljubljana, 1983), je izrazit primer te vrste.

Pisatelji torej svoja dela označujejo kot romane ali drame in jih tako vsaj na videz in formalno uvrščajo v čisto (fikcionalno) književnost, ki jo v skladu z novoveško evropsko tradicijo razumemo kot prikazovanje, izpovedovanje in pripovedovanje o kakor-stvarnem svetu, ki je — kot objektivno neresnično — neuporabno za neposredne življenjske potrebe, ne glede na to, da naj bi se tudi v tej kakor-stvarni stvarnosti uveljavljale in udejanjale iste zakonitosti kot v dogajanju objektivne stvarnosti, in to nemara še celo bolj izrazito (Aristotel; K. Hamburger: *Logika književnosti*). Zato se nam ob branju teh besedil nujno zastavlja tudi vprašanje o vrstnosti in zvrstnosti besedila, nadalje vprašanje o razmerju med tovrstnimi deli in objektivno stvarnostjo ni ne nazadnje tudi vprašanje, kaj vse bolj pogosto pojavljanje takšnih besedil pomeni za slovensko književnost.

Recenzenti in ocenjevalci pišejo o Romanu o knjigah tudi kot o zbirki esejev o delih in pisateljih, ki so naredili na Rožanca najmočnejši vtis. Avtor kratke predstavitve knjige, objavljene na ovitku, piše: »Besedilo sega čez esejistične robove k izvorni človeški izkušnji in je oblikovano kot svojevrstna dokumentarna proza.« Tudi po tej oznaki bi potemtakem lahko sklepali, da je besedilo pretežno esejistično, da pa mestoma presega raven eseja in prehaja na raven »dokumentarne proze« o »izvirni človeški izkušnji«. Ker nam oznaka »izvirna človeška izkušnja« v tej zvezi najbrž lahko pomeni tudi dejansko, realno izkušnjo, bi po tej oznaki lahko sklepali, da je Rožančevo besedilo po svoji osnovni naravnosti sicer zbirka esejev, da pa se mestoma povzpne na raven dokumentarnega pričevanja o resničnih dogodkih in razmerah; da potemtakem ne sodi v območje fikcionalne književnosti. Za tak sklep povsem jasno priča to, da piše avtor o sebi kot stvarno obstoječi fizični in pravni osebi in navaja ter opisuje vrsto resničnih dogodkov in ljudi, ki so še živi in bi eventualno lahko tudi zanikali Rožančeve trditve, če bi ne bile resnične. Po drugi strani pa je res tudi to, da je Rožanc že v naslovu označil svoje delo kot roman, se pravi kot »po notranjem ustroju epsko« delo (*Leksikon CZ — Literatura*) oziroma kot »subjektivno epopejo«, v kateri »obravnava svet na svoj način« (Goethe: *Maksime in refleksije*). Ob tem na videz neuskladljivem nasprotju se najbrž moramo vprašati, kaj Rožancu pomeni oznaka roman.

Ze ob romanu Ljubezen smo lahko ugotovili, da se Rožančev roman od tradicionalnega evropskega romana razlikuje po tem, da avtor šele s koncem knjige pripelje svojega junaka skoraj natančno do točke oziroma odločitve, s katero tradicionalni junak začne svojo pot in svoje spreminjanje sveta, ki ga nazadnje pripelje v pogubo in poraz, torej do spoznanja o neodpravljeni razliki med seboj in svetom. V Ljubezni se junak-avtor skuša za vsako ceno izenačiti (sebe uskladiti) s svetom in šele, ko dokončno spozna, da tega ne bo dosegel, lahko začne razmišljati o svetu kot o neustreznem in morda tudi o spreminjanju sveta. V Romanu o knjigah spregovori Rožanc o tej temeljni razločnosti že v začetku, ko piše: »Odkar sem se zavedal, sem se zavedal predvsem nekakšnega temotnega nesporazuma. In to nesporazuma, ki ni bil stvar spoznanja ali zavedanja, temveč je bil položen v svet kot njegov nepogrešljivi sestavni del, kot izvorni in nepopravljivi greh. Na eni strani je bila moja nebrzdana želja po uživanju v samem sebi in preizkušanju samega sebe, na drugi pa nepremakljivi svet prepovedi, spričo katerega je bilo moje življenje od jutra do mraka in od mraka do jutra ena sama skušnjava, tesnoba in strah. Na eni strani je bila bojazen, da me bodo odrasli s svojimi neizprosnimi zahtevami do kraja zatrli, na drugi strani slast izzivanja in obenem strah, da bom popustil svojim željam in zabredel neznanokam, zagrešil smrtni greh in se pokončal.« Vendar pa se junak-avtor ne napoti v spopad z neustreznim svetom in ga ne poskuša spremeniti, temveč prenaša to razliko in lastno neizpolnjenost vse dotlej, dokler ne prebere Bevkove knjige Lukec in njegov škorec in nato še knjige Pastirci. Ob teh dveh knjigah dokončno spozna, kaj, kakšen in kdo on potencialno je, vendar pa spozna tudi to, da je svet nepopoln in pomanjkljiv, ker mu ne omogoča, da bi se realiziral in izkoristil ves svoj potencial. Ugotovi, da se lahko realizira samo v domišljiji (fiktivno) ob knjigah, in tako se začne njegovo večdesetletno samoizpolnjevanje in samoizpopolnjevanje ob knjigah, kar pa je hkrati le še poglobljanje razlike med junakom-avtorjem in objektivno stvarnostjo. Na to opozarja junak-avtor že v prvem odstavku Romana o knjigah, ko trdi: »Redko kaj lahko človeka zgrabi in prekvasi tako kot knjiga. Vse druge dogodivščine in celo neposredni in intenzivni odnosi z ljudmi največkrat nimajo niti pol toliko moči...« Junak-avtor živi poslej nekakšno dvojno življenje: realno in nezadostno vsakdanje življenje, v katerem močno občuti zlasti svojo nezadoščenost in neizpolnjenost, celo tujost in doživlja sam sebe kot nenehno nerealizirano možnost v neustreznem svetu, in duhovno življenje ob knjigah in književnosti (vključno z osebnimi stiki z drugimi pisatelji), v katerem izpolnjuje svoj duhovni potencial, meri neustreznost objektivne stvarnosti (razmer, lastnega življenja) ob spoznanem možnem, se tako razvija in gradi kot osebnost in vedež in hkrati vse bolj usodno doživlja tragičnost razpora med danim in možnim, živetim in spoznanim. Roman o knjigah je tako popis obeh plati življenja, čeprav se v večji meri posveča opisovanju izpopolnjevanja in samoizgradnje osebnosti. Tako lahko sklenemo, da gre pravzaprav za razvojni roman, pisan v prvi osebi.

Hkrati pa je ta razvojni roman avtobiografija in potemtakem pričevanje o resnični nemožnosti samoizpolnitve v neustreznem svetu. Seveda pa tudi kot pričevanje ne zajema avtorjevega življenja in ravno tako tudi ne sveta v celoti. Pisan je z določenega subjektivnega stališča in vključuje v opisano kakor-stvarnost pravzaprav samo del objektivne stvarnosti oziroma določen vidik te stvarnosti. Tisti del, ob katerega zadeva in se ob njem krha in lomi

junakova (avtorjeva) težnja po samoizpolnitvi in po uresničenju njegove »nebrzdane želje po uživanju v samem sebi in preizkušanju samega sebe«, pravzaprav težnja po osebni svobodi in avanturi, ki jo lahko junak-avtor realizira samo kakor fikcijo in miselno spekulacijo, objektivno pa ne. Seveda pa to ne pomeni, da Rožanc trdi, da ni možna prav nikakršna dejavnost. Saj na koncu izrecno poudari: »V mojem družbeno in kulturno najaktivnejšem obdobju, v času izhajanja Perspektiv in Problemov in delovanja Odra 57, ni nobenega pisatelja in nobene knjige. Tedaj namreč nisem bral, temveč deloval. Tedaj sem bil samozadosten in nedovzeten za kakršenkoli vpliv ali spremembo.« V njegovem življenju potemtakem je bilo obdobje, ko je lahko v zadostni meri realiziral svojo težnjo po dejavnosti in svobodi (in tudi avanturi). Toda to je bilo kratko obdobje. V Romanu o knjigah tega obdobja ne popisuje, kajti s stališča te knjige so bila to nedvomno izjemna leta, medtem ko za ves ostali popisani čas njegovega življenja velja že navedena razlaga sveta in odnosa med junakom-avtorjem in svetom.

Ker pa je ta roman tudi pričevanje (avtobiografija) o svetu, je seveda tudi dokument o družbi, znotraj katere je junak-avtor vse to, kar popisuje, doživljal, torej o družbi, ki — kot bolj ali manj vse moderne družbe — blokira in onemogoča »nebrzdano željo po uživanju v samem sebi in preizkušanju samega sebe« in dopušča le omejeno stopnjo osebne svobode, ker zamenjuje in žrtvuje osebno svobodo za kolektivno in tako dopušča samo tisto individualno delovanje, ki je v prid kolektivnim ciljem. Tako je Rožančev razvojni roman o samoizpolnjevanju, samoizpopolnjevanju ter izgradnji osebnosti hkrati tudi dokument o represivni družbi, ki v imenu družbenega omejuje osebno, se pravi dokument o usodi individualizma v sodobni družbi, v kateri posameznik vse bolj postaja le še član skupnosti, kolektivnega subjekta, in vse bolj izgublja oseb(nost)no integriteto, svobodo in individualnost ter subjekt(iv)nost. O tem pričajo številni stavki ne le v Romanu o knjigah, temveč tudi v drugih Rožančevih delih, iz katerih je razvidna njegova srdita težnja in potreba po uveljavitvi lastne individualnosti, ki mestoma prehaja že kar v egotizem, egoteizem in erotomanijo.

Prav v tem pa je najbrž mogoče iskati tudi enega od razlogov za zvrstno hibridnost dela, ki se kot pričevanje o sodobni slovenski družbi do neke mere celo skriva za videz (in oznako) romana, saj je v romanu mogoče marsikaj povedati, kar bi v kakšni drugi obliki najbrž izzvalo vse drugačne odzive, hkrati pa kot esej, zgodovinopisno ali družboslovno delo verjetno ne bi prišlo do mnogih bralcev, do katerih pride kot roman. Morda je prav v tem iskati razloge za tolikšno število avtobiografskih del, ki vsa po vrsti razkrivajo doslej manj znane, tudi boleče plati naše preteklosti. Po drugi strani pa vsa ta dela kot da izražajo nekakšno nezaupanje v tradicionalno fiktionalno književnost, ki se vsaj na videz ni jasno in neposredno opredeljevala do objektivne stvarnosti. Pisatelji očitno želijo s svojimi deli prispevati k spoznavanju doslej vsaj prikrivanih, če že ne docela prikritih razsežnosti našega družbenega življenja. Literatura tako postaja način in sredstvo akcije in poseganja v družbo in se odpoveduje svoji poprejšnji nezainteresiranosti in distanciranosti do problemov družbenega življenja. Pravzaprav je s tega vidika Rožančev Roman o knjigah, sicer dovolj dostopno pisano delo, ki ga kot v glavnem vsa njegova dela odlikuje tudi klen in neizumetničen jezik, nemara celo pomembnejši kakor kot vrsta razprav o sicer zelo pomembnih delih in avtorjih, dasiravno tudi s tega vidika zasluži vso pozornost.